

Карпати є другими за величиною горами в Європі. Вони тягнуться понад 1300 км, створюючи характерну дугу від Балкан – Румунії, через Україну та Польщу, Словаччину, Чехію та Угорщину, – аж до прикордоння з Австрією.

Серед прегарних ландшафтів гори ховають численні пам'ятки.

Гори мали значний вплив на спосіб життя своїх мешканців.

Завдяки багатству лісів можна було отримувати деревину, з якої будувалися будинки та предмети побуту.

З дерева виготовлялися й інструменти, які супроводжували мешканців гір у їхньому повсякденні.

Мотивом, який з'являвся і як орнамент, і як прикраса, пронизуючи всю цю культуру, була розета – старовинний солярний символ, життєдайний і захисний, якому приписувалась надзвичайна сила.

СВІТ КАРПАТСЬКИХ РОЗЕТ

ПРИРОДНА СПАДЩИНА

Карпати, які тягнуться територією восьми країн, – це гірські пасма та ланцюги, перерізані річковими долинами.

Карпати поділяються на Західні, Східні та Південні. Так звані зовнішні Східні Карпати мають флішову будову й утворюють Східні Бескиди – Бещади, Ґорґани, Покутсько-Буковські Бескиди і Полонинські Бескиди разом з пасмом Чорногори.

Карпати являють собою європейський вододіл, що розділяє Балтійський та Чорноморський басейни.

Частим явищем тут є каньйони та річкові каскади. Трапляються також ефектні водоспади.

У первісному ландшафті Карпат домінували ліси. І досі на територіях, розташованих вище, можна знайти величезні ділянки лісів. Система рослинності має ярусний характер. На верхів'ях лежать альпійські луки. Полонини, що тягнуться аж до обрію, створюють сприятливі умови для випасання худоби.

Густі ліси викликали в давніх мешканців Карпат також і страх. З ними були пов'язані забобони та легенди.

Легенду про розбійника Довбуша, який забирав майно в багатих і роздавав своїм, бідним, дбайливо плекає Михайло Дідишин (Музей Олекси Довбуша в Космачі):

Добрий день вам, вітаю вас у рідному своєму селі Космач.

Ось ви знаходитеся на подвір'ї, де стоїть 300-річна хатинка, під якою був смертельно поранений Довбуш

Скарбів Довбуша ніхто досі не знайшов – вони нібито сховані десь на полонинах. У Космачі артефакти переплітаються з таємничими витворами природи, а в повітрі відчувається запах магії.

Гору Говерлу на пасмі Чорногори сприймали майже як міфічну.

Д-р Тадеуш Баранюк, Варшавський Університет, етнолог:

– На всій карпатській дузі ми зустрічаємо місця, які чимось вирізняються. Найчастіше їм приписують якісь магичні, незвичайні властивості, вони символізують сили природи... Наприклад, на гору Говерлу, що у Чорногорі, прибувають люди не тільки з околиць, але й з усієї України. Йдуть сюди напередодні святого Івана, щоб провести день у горах, зустріти схід сонця, щоб відчутти надзвичайну силу, яка цього дня лине із землі, назбирати трав тощо.

МЕШКАНЦІ КАРПАТ ТА ЇХНЯ КУЛЬТУРА

У Середньовіччі Карпати були місцем поселення народів та племен.

Д-р Губерт Оссаднік, Музей народного будівництва в Сяноку:

Територія, на якій ми перебуваємо, була місцем зіткнення впливів двох великих держав раннього Середньовіччя, а саме Русі та Польщі часів династії П'ястів.

Елементом, який справив вплив на формування етнографічних груп, стали так звані волохи.

Цей народ, родом з Балкан, прийшов у північну частину Карпат у пошуку нових пасовиськ для випасання своїх стад.

Д-р Томаш Стрончек: *Волохи займалися так званим трансгумаційним скотарством – це було високогірне скотарство; випасали овець, кіз, у нижніх ділянках гір з'являлася й велика рогата худоба – в літній період на полонинах, а на зиму сходили в долини.*

Д-р Тадеуш Баранюк: *Волоські поселення – міграції мандрівних пастухів зі стадами північною карпатською дугою, тобто територією України та Польщі, – розпочалися, згідно з історичними джерелами, у XV столітті, а протягом XVI–XVII століть вони дійшли аж на Ораву.*

При створенні поселень бралися до уваги й оборонні функції волохів.

Павел Круліковський, воєвода волоський: *Вони були сюди прислані польськими можновладцями як охоронці гір, охоронці стад, сіл.*

Д-р Губерт Оссаднік: *У цій гірській місцевості важко було засновувати села відповідно до німецького права, тож поселенці принесли з собою так зване волоське право, згідно з яким замість грошової данини власникові земель можна було платити так звану баранячу данину: йшлося про певну групу продуктів – баранину, сир тощо, – які отримував землевласник.*

На землях, які раніше використовувалися для землеробства, з'явилося скотарське господарство, яке давало нові можливості.

Д-р Томаш Стрончек: *Скотарство давало м'ясо, шкіри, молочні продукти, а зокрема тим елементом, який волохи несли з собою в Україну, Польщу, Словаччину, стали сичужні сири.*

Владислав Франос, колиба в Ославиці: *Ми робимо такий сир з ведмежим часником та помідорами, копчений, бундз також робимо, голку, корбач, багато видів сиру робимо.*

Волохи асимілювалися зі слов'янами, які населяли передгір'я. Із часом вони утворили етнографічні групи.

Д-р Тадеуш Баранюк: *Якщо дивитись із заходу: лемки живуть на північному та південному боці Карпат, тобто у Словаччині, і займають території від річок Біла та Попрад аж до Бещад, до так званого Великого Поділу, або долини річки Ослави.*

Бойки населяли території на схід від Ослави.

Д-р Тадеуш Баранюк: *Ця доволі численна група сягала долини річок Бистриця Солотвинська та Бистриця Надвірнянська.*

І, нарешті, третя група, найдалі на схід, – це гуцули: від обох Бистриць у напрямку кордону з Румунією та вздовж кордону, аж до Чернівців.

Людина, яка жила в карпатському селі, була оточена природою. Людина черпала з її багатств, знаходячи дикі види рослин і використовуючи їх як ліки або їжу.

Габілітований д-р Лукаш Лучай, Жешувський університет, ботанік: *Дикорослі рослини – так звану їжу голоду – люди споживали в очікуванні врожаю, навесні, коли зерна не було або його заощаджували; споживали багато молодих листяних рослин, таких як кропива, лобода, щавель.*

Існували вірування, що деякі рослини мають магічну силу.

Люди побоювалися навроку, боялися, щоб дитина не дістала "переляку", коли вона плакала, їй знімали вроки, якщо корова переставала давати молоко, вважали, що хтось із села її, авжеж, зачаклував, тому з неї теж треба було зняти чари.

Незважаючи на глибоко вкорінені забобони, мешканці Карпат, однак, були релігійними.

Як бойки, так і лемки відсампочатку були православної віри, але у 1596 році відбулася так звана Брестська унія: частина православної церкви приєдналася до латинського обряду, внаслідок цього була створена греко-католицька церква, яка спочатку звалася уніатською.

Невіддільним елементом літургії східної церкви є церковний спів. Він характеризується поліфонічною структурою.

Маріанна Яра, музикознавець, культуролог-аніматор: *Наша музика – це спів а капела. Ми не використовуємо жодних інструментів, бо найпрекрасніший інструмент – це людський голос.*

Співає вся церква, всі присутні намагаються долучитися до молитви. Раніше співав псаломник, дяк. Так виник напрямок церковного співу – самолівка. Дяк співав сольним голосом, а люди намагалися створити гармонію.

АРХІТЕКТУРА

Мешканців центрально-східної частини Карпат – лемків, бойків та гуцулів – об'єднували скотарські звичаї, а волоське право давало їм змогу частково вирубувати ліси та зводити господарства.

Д-р Тадеуш Баранюк: *Ці три групи також різняться з точки зору культурного ландшафту і типів забудови.*

Особливо виразний стиль будівництва створили лемки. Їхні хати, звані хижами, містили під одним дахом і житлову частину, призначену для людей, і господарську – для тварин.

Д-р Марцін Кров'як, Музей народного будівництва в Сяноку: *Характерним елементом є вхід, часто він посередині будівлі; сіни ведуть до житлової частини. Друга, господарська частина – це подвір'я, стодола, це характерні ворота, що ведуть на це подвір'я. Наступні елементи – це стайня та вівчарня. Неодмінно під тим самим дахом розташовувалися також комори. Помітним елементом лемківської хижі є оздоблення: біля одвірків або віконниць це були геометричні візерунки, мальовані найчастіше вапном. Назовні балки фарбували припаленою глиною з домішкою лляної олії, що давало брунатний колір. А для віконниць використовували пігмент індиго.*

Магічним і водночас захисним елементом була розета. Вона мала оберігати мешканців від зла. Розміщували її у найпомітніших та найміцніших частинах будинку.

Д-р Марцін Кров'як, Музей народного будівництва в Сяноку: *У житловій частині посередині під стелею була тримальна балка – кроква – на всю довжину приміщення; на ній було декілька елементів: дата, хрест, розета –*

язичницький символ, відомий на всі Карпати, оберіг, який мав захищати всіх домашніх.

Оригінальним стилем та декором відзначалися храми. В окремих етнографічних груп вони між собою різнилися.

Д-р Марцін Кров'як: *Бойківські та лемківські церкви найлегше розрізнити, якщо стати збоку. Лемківську православну церкву можна вписати у прямокутний трикутник, а бойківську – в рівнобедрений трикутник.*

Інтер'єр прикрашає іконостас, який відокремлює частину нави від пресвітерія, орієнтованого на схід.

Сам іконостас ділиться на кілька частин: власне іконами ми можемо називати ряд намісних ікон; далі буде ряд празників, тобто святкових ікон; наступний ряд – деїсус, тобто апостольський ряд із центральною іконою Христа на троні, ще вище – ряд пророків. Увінчується іконостас хрестом.

Найгарнішою в сучасній Україні вважається православна церква Святого Юра в Дрогобичі. Вона відзначається живими кольорами та багатством живопису – не тільки на іконостасі, а й на всіх стінах та склепіннях.

Святиня в оточенні природи – це Манявський монастир, який протягом століть приваблює паломників. Колись тут була школа церковного співу, до якої приїжджали навіть з Молдови або Румунії.

РЕМЕСЛА ТА ЗНИКОМІ ПРОФЕСІЇ

Музика, особливо та, що виконувалася на архаїчних інструментах, завжди супроводжувала пастухів і мандрівників. Традиції гри на давніх інструментах плекаються і в різних регіонах Карпат. Пан Михайло Тафійчук створює народні сопілки, горянські трембіти, скрипки та корбові ліри.

Відновлення на Підкарпатті корбової ліри – забутого інструмента – це заслуга пана Станіслава Вижиговського. Незважаючи на солідний вік, він досі залюбки майструє інструменти.

Багата колекція інструментів знаходиться у Верховині. Музей померлого віртуоза Романа Кумлика показує його дочка.

НАТАЛІЯ Кумлик: вже п'ять років як я займаюся музеєм. Теж навчилася грати на музичних інструментах. Граю на більше ніж п'ятнадцяти музичних інструментах. Наші екскурсії проводяться кожного дня, незалежно від того чи є свята. Я стараюся всіх приймати, тим більше що ми дуже-дуже радіємо, коли до нас приїжджають гості.

Типовим елементом для цих районів Карпат є побутова та декоративна кераміка, виготовлена в характерних жовто-зелених кольорах. Можна простежити весь процес замішування глини, формування, нанесення візерунків, фарбування та випалювання в печах. Трапляється, що ці винятково якісні продукти знаходять покупців навіть із-за океану.

Інтерес приїжджих викликають також місцеві писанки. Їхнє виготовлення вимагає кропіткої роботи і займає багато годин. Для розмальовування писанок традиційно використовувалися натуральні інгредієнти рослинного походження.

Марія Киращук, народна майстриня: Писанки в нас пишуться з давніх-давен і передаються з покоління в покоління. Їх писали колись бабці, прабабці, передалося нашим матерям, ми теж навчилися і пишемо. Ми так само вчимо наших дітей і думаю, що будемо й внуків вчити.

Мистецтвом, яке межує з духовною сферою, є іконопис. Цього трудомісткого заняття можна навчитися на майстеркласах з іконопису. Матеріал вимагає підготовки, процес складається з кількох етапів – від ескізів до нанесення позолоти.

Бісероплетіння – не таке складне заняття, як може здаватися.

Евеліна Матусяк-Видерка, народна майстриня: Карпатські прикраси з бісеру були модними, були популярними в лемкинь, бойкинь та гуцулок. Схожі види прикрас можна також знайти в Румунії – у напрямку Балкан, також у Молдові.

Багатші жінки, які могли собі це дозволити, мали в скрині не одну кривульку: велика була для свят, а менша використовувалася на повсякдень.

Ткацтво – розповсюджене в Карпатах заняття. З овечої вовни виготовляють так звані ліжники.

НАТАЛІЯ КІЩУК, народна майстриня: Це таке вовняне овече покривало. Робиться це покривало вручну, дуже тепле і неповторне. Коли наприклад прохолодно, так як у нашому регіоні завжди прохолодно, то воно нас супроводжує постійно, гріє, лікує

Покривала, ковдри, накидки оздоблені різноманітними візерунками. Тчуться також скатертини і одяг.

Закінчення

Карпати – це незвичайні гори, як незвичайні й люди, які тут проживають. Вони пристосувалися до суворих умов і зуміли зберегти власну культурну ідентичність. Спадщина цієї культури нині доступна й чекає, щоб її відкрили наново. З кожною церквою, з кожною лемківською хижею пов'язана якась історія. Ікони переповідають біблійні сцени, а від усякого зла й досі захищають таємні обереги – вишиті, намальовані або вирізьблені солярні розети. У Карпатах і сьогодні можна знайти місця, в яких час неначе зупинився: відчути запах старої деревини, скуштувати традиційні страви, дізнатися і навчитися різних видів рукоділля.

Карпати – це не тільки величні гори, це ще й люди та їхня культура. Це спадщина, позначена оберегом – карпатською розетою.